

A digitális írástudásban élenjárók és lemaradók közötti szakadék társadalompolitikai kihívásai napjainkban

A digitális megosztottság fogalmát ma már sokan használják, ám sokszor még e területen járatos kutatók sem ugyanazt értik alatta. A tanulmány szerzője egységes keretbe rendezi a témakör főbb fogalmait és jelenségeit, oly módon, hogy a technológiai újítások társadalmi diffúziójának elmélete alapján sorra veszi, hogy az infokommunikációs eszközök terjedésének különböző fázisaiban hogyan változik a digitális megosztottság tartalma, kutatásának tárgya, diskurzusának fókuszpontja.

Szerzői információ:

Molnár Szilárd

A BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) főmunkatársa. Kutatásainak középpontjában az Internet elterjedésének társadalmi hatásai, a digitális megosztottság társadalmi vetületei, a civil szervezetek, mozgalmak hálózati megjelenése és az új közösségi formák állnak. Jelenleg az ELTE szociológia szak doktori programjának hallgatója, számos hazai tanulmánya mellett szaporodó számú nemzetközi publikációval.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Molnár Szilárd. „A digitális írástudásban élenjárók és lemaradók közötti szakadék társadalompolitikai kihívásai napjainkban”.

Információs Társadalom II, 4. szám (2002): 82–101.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.II.2002.4.4>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Molnár Szilárd

A digitális megosztottság értelmezési kerete¹

„[...] az ismeretek hibás elosztása a polgárok között az elnyomás forrásává válhat. Abban a mértékben, ahogy a felsőbbrendű osztályok tagjai művelté válnak, s a többiek tudatlanok és ostobák maradnak, minden országban bekövetkezik a nép megosztása [...], s ennek veszélyeit a törvények bölcsessége sem tudja sem megelőzni, sem súlyos következményeit elhárítani”² Condorcet, a francia felvilágosodás filozófusa, 1788

A kétségtelenül nagy népszerűségnek örvendő digitális megosztottság kutatásnak számtalan elméleti és gyakorlati megközelítésmódjáról és szemantikai finomhangolásáról van már tudomásunk: ismerünk tartalmi, pénzügyi, globális, kognitív, társadalmi belüli, felhasználók közötti, és még hosszan sorolhatnánk a típusait. A témakör egyik székértábor a azt mondja, hogy ez egy teljesen új és tartós jelenség a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében, míg mások szerint mindez csak ideiglenes, ami idővel, a modern információs és kommunikációs eszközök nagyobb arányú társadalmi elterjedésével önmagától megoldódik.

Az alábbi tanulmány célja, hogy ezeket a megközelítésmódokat és szemantikai különbségtételeket egy egységes, szociológiailag értelmezhető(bb) keretbe foglalja, azaz a sokszor csak rossz metafora szintjén mozgó digitális megosztottság (vagy szakadék) terminológia társadalomtudományi relevanciáját megmutassa. Gondolatmenetem keretét a diffúzió-elmélet adja, amelynek segítségével amellet érvelek, hogy a diffúziós szakaszok mindegyikéhez hozzárendelhető egy-egy, annak a szakasznak a jellemző problémáit feltáró, bemutató digitális egyenlőtlenség megközelítésmód vagy terminológia. Ezzel nemcsak a szerteágazó kutatások egyfajta csoportosítását, keretbe rendezését, hanem az általuk feltárt társadalmi különbségek, azaz a digitális megosztottság okainak hullámozó, hol visszatérő, hol új elemeket felvonultató ívét is megkapjuk. Mindez, egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy a digitális megosztottság (vagy szakadék) statikusságot sugalló kifejezése mögött egy olyan többdimenziós elemzést igénylő problémavilág húzódik meg, amely a modern technológiai eszközök társadalmi diffúziójának nem csak kezdeti, hanem a későbbi szakaszaiban is értelmes kérdéseket felvető gondolatköre. Másrészt világossá válik az is, hogy a digitális egyenlőtlenség hosszú távú feladatokat ad a kormányzati, civil és piaci szereplőknek, hiszen, mint látni fogjuk, a digitális megosztottság nagy valószínűséggel még akkor is fennáll, amikor egy társadalomban, például az Internet használatának elterjedtsége a telítődés közeli stádiumába lép. A tanulmánynak célja az is, hogy bemutassa, a digitális megosztottság a szociológia, a társadalompolitika számára termékeny és hatékony segítségét az információs társadalom diffúzionista megközelítésmóddal történő elemzéséhez, és a digitális kor kihívásaira reflektáló társadalompolitika kialakításához.

*„A digitális írástudásban élenjárók és lemaradók közötti szakadék társadalompolitikai kihívásai napjainkban”
című kutatás bevezető tanulmánya*

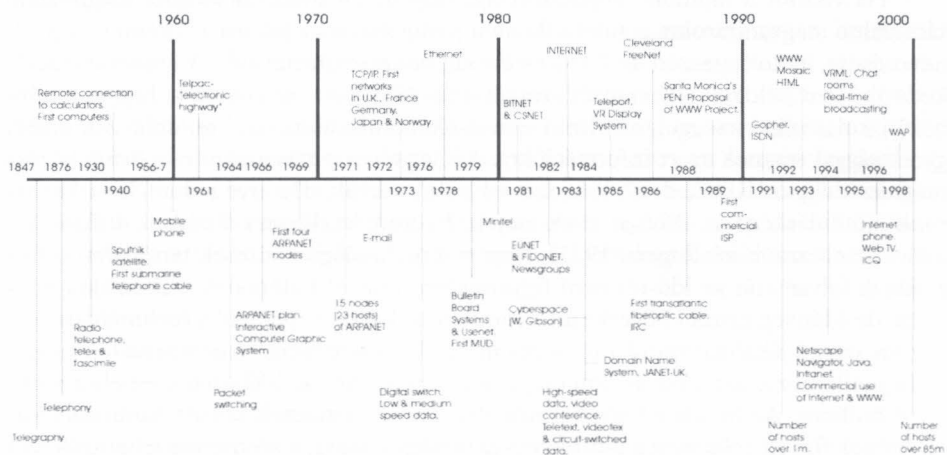
Egy új fogalom születésének körülményei

Magának a fogalomnak, a „digitális megosztottságnak” („digital divide”)³ a születési idejét vizsgálva nem jutunk túl messzire a múltban, elég csupán 1995-ig visszamennünk. Ekkor jelent meg két könyv,⁴ melyekben elsőként fordul elő ez a kifejezés. Ezután egészen 1997-ig csak újságcikkekben és politikusok beszédeiben lelhető fel a fogalom, természetesen az Egyesült Államokban.⁵

A kifejezés jól érzékelhető módon a politikai és a zsurnaliszta műhelyekből származik, és többnyire a sulinetes programok kapcsán használták. Segítségével azt akarták kifejezni, hogy a modern információs és kommunikációs technológiai (IKT) eszközök hozzáféréseinek biztosítása révén, hamarosan felnötté válhat egy olyan nemzedék, ahol a digitális megosztottság nem szakítja ketté a társadalmat, azaz **mindenki számára elérhetőek** lesznek azok az eszközök (személyi számítógép és Internet), amelyek segítségével könnyen és olcsón lehet információhoz jutni, valamint kommunikálni. A digitális megosztottság már 1996 környékén az új technológiai eszközök hozzáférési esélyében megmutatkozó **társadalmi különbségeket** próbálta kifejezni. Ezt mutatta meg adatokkal alátámasztva 1997 márciusában az amerikai Nemzeti Telekommunikációs és Információs Hivatal (NTIA) jól ismert „Falling Through the Net” tanulmánya, ami 1995 óta készül, de ne feledjük el, hogy a digitális megosztottság kifejezés ebben az évben jelent meg először.⁶

Több szempontból is érdekesek itt az évszámok. Egyrészt a '90-es évek közepén az Internet társadalmi diffúziója jelentéktelen, hiszen a világon csak néhány 10 millió felhasználója volt a világhálóknak,⁷ valamint az első olyan böngésző is csak ekkor születik meg, amelynek segítségével az otthoni felhasználók millióinak számítógépén is könnyen lehetett használni ezt a technológiát.

Az információs és kommunikációs technológiai eszközök fejlődésének fontosabb állomásai

Forrás: Vassily Fourkas, Aristotle University of Thessalonica

Hiába születik meg például a mobiltelefon már 1960-ban, maga az Internet 1983-ban, egészen 1994-ig kell várni ahhoz, hogy a WWW és az Internet kereskedelmi szintű felhasználásával⁸ elinduljon az az elképesztő növekedési ütem, információs forradalom, ami a fejlett országokat a mai napig jellemzi.

A fogalom felbukkanása egyrészt korainak tűnik az Internet – és talán még a számítógép is – egy-egy társadalmon belüli elterjedésének alacsony mértékéhez képest, ugyanakkor, mint ezzel egyező jelenségről, már az 1980-as években beszéltek, csak akkor a kérdések még bizonytalanabban fogalmazódtak meg. Az UNESCO McBride-jelentése 1980-ban még azt vetette fel, hogy **vajon** a komputerizáció elő fogja-e segíteni a társadalmak demokratikus működését, **vajon** okoz-e, s ha igen, akkor milyen társadalmi problémákat, különbségeket emberek és országok között, **vajon** az „információ szabadság” biztosítása elősegíti-e a tudástársadalomban való részvételt. Az információ és a szegénység szoros kapcsolatáról (például függés az elsődleges forrásoktól, növekvő elérési és hozzáférési költségek, biztonsági és nemzeti érdekből az információ ellenőrzése, az információs műveltség hiánya) már a '80-as évek közepén beszélnek a könyvtárosok (lásd: Unequal access to Information resources. Problems and Needs of the World's Information Poob jr, 1986). A digitális megosztottság gondolati előzményeinél mindenképpen meg kell említeni az információ-szegények és információ-gazdagok tematizálását (lásd például: Trevor Haywood munkásságát (1995, 1998)), amely egészen a digitális megosztottság fogalom megjelenéséig tartotta magát. A számítógépek és az információ hozzáférési esélyéből fakadó bizonytalan kérdéseket és duális (információ-szegények és -gazdagok) társadalomképet a '90-es évek végén felváltja a digitális megosztottság árnyaltabb fogalma. Ma már tudjuk, hogy a modern IKT eszközök hatással vannak a társadalmakra, ezért a **„vajon” kérdése a sokkal fontosabb „hogyanra” változik**: tehát a modern információs és kommunikációs technológiai eszközök **hogyan** segíthetik egy társadalom demokratikusabb működését, **hogyan** okoznak társadalmi különbségeket, **hogyan** lehetséges általuk a társadalmi kizárás. A digitális megosztottság fogalma már erre a „hogyanra” reflektál.

Ha viszont a digitális megosztottság, vagy az előzményei **mögött meghúzódó társadalmi magyarázatokra** gondolunk, nem pedig magára a jelenség leírására, vagy elnevezésére, akkor egészen az 1970-es évekig visszatekinthetünk. A kommunikációkutatók (lásd például Tichenor és szerzőtársai, 1970) azt tapasztalták, hogy a különböző iskolai végzettséggel, az eltérő szocio-ökonomiai státusszal rendelkezők **eltérő gyorsasággal tesznek szert információkra**. A jelenséget e társadalmi csoportok között meghúzódó „tudásszakadék” kifejezéssel magyarázták. De nyugodtan hivatkozhatunk kiindulásként az 1960-as évek elején, Everett M. Rogers általános diffúzió-elmélet szintézisére is (Rogers, 1971). Rogers a technológiai újítások társadalmi diffúziójának folyamatát az idő-tényező figyelembevételével különböző szakaszokra bontotta, de a lényeg ezután következett: minden szakasznál (például a technológiai eszköz kis számú alkalmazásától a tömeges méretű elterjedéséig, majd a fejlődés megállásáig) jellemezte azt a társadalmi csoportot, amelyikhez az időben éppen eljut a diffúzió hulláma. Az öt adaptációs kategóriába⁹ tartozó **emberek között határozott különbségek figyelhetők meg a társadalmi-gazdasági státusz, a személyes jellemzők és a kommunikációs viselkedés dimenzióiban**. Például a „lemaradók” nem rendelkeznek véleményformáló pozíciókkal, erősen helyhez kötöttek, mondhatni izoláltan élnek, referenciapontjuk a múlt. Döntéseikben az előző generáció viselkedését veszik ala-

pul, a tradíciók követése miatt lassan, gyanakvóan fogadják el az újításokat, nem a változásokat, a fejlődést elősegítő utakat, hanem az élet fix pontjait keresik. Rogers tehát nagyon szemléletesen azt tudta bemutatni, hogy egy innováció elterjedését milyen szociológiai változók befolyásolják, ezek mentén **hogyan tagolható a társadalom**. Az a gondolat pedig, hogy az újítás elterjedésének dinamikáját az emberek kommunikációs tevékenysége befolyásolja, szorosan kapcsolódik az információ-szegények és -gazdagok megosztottságához.

A diffúzió-elméletnél kulcsszerepet betöltő idő fontos szerephez jut az információs társadalmak fejlődésénél is. Szociológiai közhely, hogy a gyors társadalmi, gazdasági változásokat az emberek gondolkodása, a cselekvést is befolyásoló beállítódása gyakran nem tudja ugyanolyan ütemben követni. Hiába terjednek a modern IKT eszközök egyre gyorsabban, egy-egy társadalomban mindig lesznek olyan rétegek, akiknél hosszabb időt vesz igénybe, hogy átalakítsák kommunikációs szokásaikat, időház-tartásukat, információszerzési stratégiáikat. Pedig ez az időtényező egyre furcsább képet mutat, hiszen az 50 millió felhasználó eléréséhez világszerte

- a telefonnak 74 évre,
- a rádióknak 38 évre,
- a PC-nek 16 évre,
- a televíziónak 13 évre, míg
- a WWW-nek mindössze 4 évre

volt szüksége. Míg az Internet-felhasználók száma 1989 és 1995 között csak 12 hónaponként duplázódott meg a világban, addig napjainkban ehhez elég 6-9 hónap. Az Interneten elérhető tartalmak fejlődési ütemére jellemző adat, hogy naponta körülbelül 2 millió új weboldallal többet érhetünk el. Hasonló mutatókat szinte minden új IKT eszközzel, vagy technológiával kapcsolatban ki lehet mutatni: mobiltelefon, nagy sáv szélességű hálózatokat elterjedésére, mikrochipekre, Internet hostokra, stb. Azonban ezt a nagyon gyors időbeni változást nem csak egyes országok – azonnal tegyük hozzá, a Föld országainak túlnyomó többsége –, hanem egyes társadalmakon belül sem tudja mindenki vagy akarja követni.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a digitális megosztottság fogalma egy új jelenségre – a modern IKT eszközök hozzáféréseinek problémájára – reflektál, amelynek ráadásul hatással van a társadalomra (hiszen a hozzáférés problémája vizionál egy társadalmi kizárást, vagy társadalmi bennfoglaltságot), ugyanakkor szociológiai magyarázatot is próbál adni arra a kérdésre, hogy minek is köszönhető ez a megosztottság. Éppen ezért számomra teljes mértékben elfogadható az OECD (2001) meghatározása, mely szerint „a digitális megosztottság annak mértékét fejezi ki, hogy az eltérő társadalmi-gazdasági szintek, adottságok mentén mekkora távolság alakul ki az

- egyének,
- háztartások,
- piaci szereplők, intézmények,
- földrajzi területek

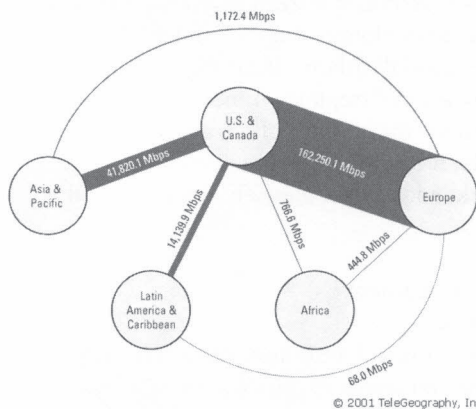
között, különös tekintettel arra, hogy milyen lehetőségeik vannak az információs és kommunikációs technológiai eszközök elérésére és az Internet minél szélesebb körű alkalmazásainak használatára”.

Miért kezdtünk el beszélni a digitális megosztottságról?

Erre a kérdésre eddig három magyarázatot találtam. Egyrészt nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban született meg a fogalom, mivel az 1934-ben napvilágot látott Kommunikációs törvény kimondja, hogy minden állampolgár számára biztosítani kell a kommunikációs technológiákhoz – akkoriban természetesen elsősorban a telefonról volt szó – való hozzáférés jogát. Az információs társadalomban ennek az univerzális hozzáférési jognak az operacionalizálása jelenti az Internethez és a számítógéphez való hozzáférést.

További nagyon fontos elem, hogy **társadalompolitikai kérdések** vetődnek fel az IKT eszközökkel kapcsolatban. Pontosan kik azok, akik nem tudnak, vagy nem akarnak bekapcsolódni az információs társadalom vívmányainak használatába, hogyan jellemezhetők ezek a csoportok, milyen társadalompolitikai eszközökkel lehet orvosolni ezt a helyzetet, milyen szereplők, erőforrások, szakmák, stb. szükségesek ehhez. Ilyen kérdések nem fogalmazódtak meg a nem digitális eszközöknél, holott azok is hatással voltak a társadalmakra, erre példa a telefon, a videomagnó, vagy a televízió elterjedése is.

Éppen ezért feltűnő jelenség, hogy a szociológia milyen későn kezdett el komolyabban foglalkozni az Internet társadalomra gyakorolt hatásával, ezen belül is a digitális megosztottsággal. Itt utalhatnánk a már említett NTIA jelentésekre, amely 1997-ben először foglalkozik a fogalommal, de talán annál is fontosabbak azok a teoretikus gondolkodók, akik először vetették fel az információs kor megosztottságának problémáit. Elsősorban Castellsre hivatkoznék, aki a „negyedik világ” terminológiával¹⁰ utalt először a fejlett földrészek falusi területeinek és a fejletlen földrészek (Afrika, Ázsia, Dél-Amerika) reménytelen helyzetére, ami egyszerűen abból fakad, hogy a hálózati logika, vagy működési elv ezeket a kommunikációs infrastruktúra szempontjából „értéktelen” területeket kikerüli. Mintha Castells az alábbi ábráról beszélt volna a '90-es évek közepén, pedig ez a 2001-es állapotokat jelöli (jelölhetné a 2003-ast is), azt, hogy az egyes földrészek milyen nagyságú adatátviteli hálózatokkal vannak összekapcsolva:

Nagyon sok hasonló térkép van, mindegyik arról tanúskodik, hogy a globális hálózatok valójában nem is annyira globálisak, hiszen a meghatározó útvonalakat mindig

csak egy-két földrész, vagy régió között találjuk meg. Nem az a lényeg, hogy Afrikát majdnem behálózzák a helyi – gyakran igen modern – kommunikációs csatornák, hanem az, hogy ez a hálózat mégiscsak egy igen vékony szálon kapcsolódik Európához és Észak-Amerikához.

Ezt a reménytelen helyzetet számos további adat támasztja alá. Az iparosodott, fejlett országok adják a Föld népességének mindössze 15 százalékát, ezzel szemben az Internetzők körülbelül 88 százaléka is ezekben az országokban él. Ez a kedvezőtlen arány napjainkban inkább tovább nő. Több mint 20 évvel ezelőtt azt tapasztalták a kutatók, hogy a 10 legfejlettebb ország adta a világ tudományos újításainak több mint 80 százalékát. 1993-ban ez a 10 ország adta a világ összes K+F-re fordított összegének 84 százalékát. Ezt a tendenciát bizonyítja az is, hogy az egyesült államokbeli General Motors egyedüli céggént ma többet költ K+F-re egy év alatt, mint a világ második legnépesebb országa, India.

Ezek után nem csoda, ha például az UNDP Human Development jelentéseiben ilyen adatsorok fedezhetők fel:

A világ népességének

- csak 18,5 százalékának van rádiója,
- csak 14,5 százalékának van televíziója,
- mindössze 0,4 százalékának van telefonja,
- és csak 0,7 százalékának van otthon számítógépe (UNDP, 1998).

Ezek olyan mértékű hátrányok, amelyek egyszerűen nincsenek egy súlycsoportban azzal a fejlődési ütemmel, amit az előbbiekből láttunk. Napjaink sokat vitatott kérdése, hogy a Kalahári sivatag vályogkunyhóiba telepített legmodernebb műholdas kommunikációs rendszerek vajon lehetővé teszik-e az itt élő törzsek tagjainak, hogy egy merész „technológiai bakugrással”, az ipari forradalom stációját kihagyva egyből átlépjének az információs korszakba?

Visszakanyarodva Castellsre, feltehető a kérdés, hogy ennek a globális megosztottságnak milyen hatása lesz a társadalmakra. Castells (1993) egyrészt utal a „negyedik világ” kiszámíthatatlan destruktív reakcióira, másrészt arra, hogy „a rendszer uralkodó dinamikája a világ egyes részein immár nem kizsákmányoláshoz, hanem irrelevanciához vezet, vagyis minden kapcsolat megszakadásához, egész csoportoknak, kultúráknak vagy országoknak az új világrendszer uralkodó szerkezetétől történő elidegenedéséhez.” A ’90-es évek második felében már ezt írja: „a hálózatokat nem csak azért hozzák létre, hogy a kommunikációt segítsék, hanem azért is, hogy az azt használók olyan helyzetbe kerüljenek, hogy másokat kiközösítsenek.”

Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy ugyanezt a folyamatot véljük lejátszódni egy adott társadalomban. Az „osztályalattiság” („underclass”) fogalmát annak a jelenségnek a magyarázatára fogalmazta meg Wilson 1987-ben, amikor az amerikai nagyvárosok gettóiból kiköltöző középréteghez tartozó családok (tanítók, orvosok, diplomások, stb.) elvándorlásukkal már nem biztosították azt a társadalmi kötőszövetet az alsóbb, szegényebb rétegek számára, akik korábban segítségükkel még be tudtak kapcsolódni a szélesebb társadalmi folyamatokba (pl. oktatás, politikai részvétel, civil társadalom, stb.). Ez a gettók fizikai és társadalmi elszigetelődéshez vezetett. A gettó lakói már nem egyszerűen a legalsó társadalmi réteget jelentette, hanem még egy ez alatti állapotot – hiszen a társadalmi és fizikai kapcsolat is megszűnt a felsőbb rétegekkel –, így valóban találó kifejezés az „osztályalattiság”. Az információs „under-

class” jelenség ugyanezt a reménytelen helyzetet modellezheti, amennyiben kialakul. Az információs elitnek egyszerűen nem lesz kapcsolata azokkal a rétegekkel, akik nem képesek bekapcsolódni az információs forradalomba, akik nem jutnak hozzá ezekhez az eszközökhöz (például idősök, hendikep csoportok, kisebbségek, szegények, stb.).

A harmadik ok, ami miatt felszínre kerülhetett a digitális megosztottság kifejezés, hogy csak a digitális eszközöknél – itt a számítógépre és az Internetre gondolok elsősorban – figyelhető meg, hogy a társadalmi diffúzió előrehaladtával egyes mutatók szerint a markáns különbségek tovább növekednek. Például a kanadai statisztikai hivatal adatai szerint a legalsó és a legfelső jövedelmi kategóriába tartozók közötti penetrációs különbség csökken néhány technikai eszköz esetében az évek során, azonban az új IKT eszközök tekintetében egy rohamosan növekvő különbség képe tűnik ki.

A penetrációs szint eltérése a legfelső és legalsó jövedelmi decilisek között

(százalékpontok közötti különbség)

	1982	1986	1990	1996	2000
Televízió	3,9	2,9	2,2	1,5	3,8
Telefon	7,4	7,5	4,6	5,2	11,9
Kábel	-	-	-	24,6	23,2
Videomagnó	-	47,1	54,3	36,4	33,4
Jármű	56,5	56,4	51,3	47,1	58,8
Mobiltelefon	-	-	-	24,8	55,9
Internet			18,2	62,5	
Számítógép		18,8	31,8	48,2	65,2

Forrás: Kanadai Statisztikai Hivatal, 2002

Más változók, és más országok esetében is ezt tapasztaljuk.

Az alábbi táblázat adatai azt mutatják, hogy a nők esetében például a számítógép és az Internet használat elterjedése 3,3 százalékponttal maradt el 1997-ben a teljes népességen belül tapasztalt átlagától az Európai Unió 15 tagországában. Ez a különbség 2000-ben majdnem 5 százalékpontnyira emelkedett.

Az Internet használatának eltérése a népesség egészén megfigyelt átlag és a rizikócsoport átlaga között százalékpontban az EU tagországaiban

	1997	2000
Nők	-3,3	-4,9
50 év felettiek	-9,2	-17,5
8 általános végzettségűek	-12,8	-20,8
Legalsó jövedelmi szintbe tartozók	-9,7	-12,9
Átlagos különbség	-8,8	-14,0

Forrás: empirica, 2001, lásd Hüsing 2002

Jól látható, hogy nincs egyetlen olyan indikátor sem, ahol relatív értékben csökkent volna a digitális megosztottság, sőt a **kor** és az **iskolai végzettség**nél tovább erősödött a különbség mértéke az átlagos értékek és a kiemelt társadalmi csoportok kö-

zött. Nem véletlen tehát, hogy a négy változót magába foglaló átlagos különbség mértéke az 1997-es 8,8 százalékpontból 14 százalékpontra növekedett.

A kérdés adott: miért maradnak meg, sőt növekednek bizonyos társadalmi különbségek az Internet és a számítógép elterjedése során. Hiszen pontosan az ellenkezőjét várnánk a diffúzió-elméletből adódóan: ahogy haladunk az időben, úgy használják egyre többen ezeket az eszközöket, tehát, ha nem is szűnnek meg (hiszen 100 százalékos penetrációs szintről szinte egyetlen technológiai eszköz esetében sem beszélhetünk), de azért csökkennek a társadalmi különbségek.

A digitális megosztottság értelmezési kerete

A különböző technológiai eszközök társadalmi diffúziójának többféle mintázata, szakasza van. Ezeket a következők szerint csoportosíthatjuk:

IKT eszközök diffúziós mintázatai

	Diffúziós szakaszok		
	Telítettség	Fennsík	Dinamikus
Elterjedés szintje	Részben teljes és stabil	Nagyon magas, de nem teljes	Alacsony, de növekszik
Növekedés szintje	Stagnál	Alacsony, oscillál	Nagyon magas
Technológia	Telefon, TV	Kábel, videomagnó	Internet, PC, mobil

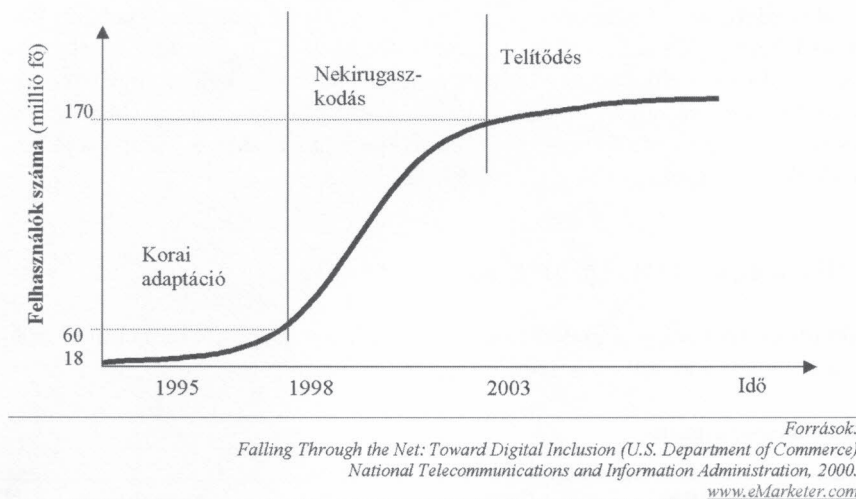
Forrás: Kanadai Statisztikai Hivatal, 2002

Látható, hogy az öreg technológiák esetében a telítődés szakasza figyelhető meg, azaz a növekedés stagnál, míg ezzel szemben például a kábel és a videomagnó esetében egy alacsony, oscilláló növekedési ütem még érzékelhető napjainkban is. A legújabb technológiai eszközök azonban ettől teljesen eltérő képet mutatnak, hiszen az alacsony elterjedési szint miatt nagyon magas a növekedés szintje. Joggal feltételezhetnénk, hogy az Internet esetében is **el fog tűnni a digitális megosztottság**, amint eléri a telítettség szakaszát.

A digitális megosztottság nemzetközi irodalmát és kutatási eredményeit áttanulmányozva azt a tapasztalatot tudtam leszűrni, hogy **ez meglepő módon messzemenően nincs így**. Úgy látom, ahogy egyre inkább előbbre jut például az Internet társadalmi elterjedtsége, azzal párhuzamosan újabb tartalmú, jellegű digitális megosztottság kerül előtérbe. A terminológia tartalma, fogalmi kerete mindig átalakul, új formái jelennek meg: tartalmi, pénzügyi, globális, kognitív, demokratikus, társadalmon belüli, felhasználó és nem felhasználó, illetve felhasználó és felhasználó közötti, stb. megosztottság. **Ha az egyes diffúziós szakaszokhoz egyszerűen hozzárendeljük, csoportosítjuk a digitális megosztottság egyes irányzatait, akkor nem csak a szerteágazó kutatások és az eklektikus fogalom egyfajta csoportosítását, hanem az általuk feltárt társadalmi különbségek, azaz a digitális megosztottság okainak hullámzó, hol visszatérő, hol új elemeket felvonultató ívét is megkapjuk.**

Mint már említettem, egy-egy technológiai eszköz társadalmi elterjedését leginkább egy S-görbe alakjához lehet hasonlítani. A következő sematikus ábra az Internet elterjedését mutatja az Egyesült Államokban.

Az internet adaptációs görbéje az Egyesült Államokban

Nem is annyira az adatok és az időpontok a fontosak, hanem az, hogy a görbe három szakaszra osztható:

- a kezdeti lapos a **korai adaptáció** szakasza,
- a hirtelen felívelő a **nekirugaskodás** szakasza,
- a fenti ellaposodás pedig a **telítődés** szakasza.

Ezekhez a szakaszokhoz hozzárendelhető egy-egy digitális megosztottság típus is:

Adaptációs szakasz	A digitális megosztottság:		
	típusa	megnevezése	tartalma
Korai adaptáció	Hozzáférési megosztottság	Korai digitális megosztottság	Hozzáférő és nem hozzáférő közötti különbséget írja le
Nekirugaskodás	Használati megosztottság	Elsődleges digitális megosztottság	Használó és nem használó közötti különbséget írja le
Telítődés	A használat minőségéből fakadó megosztottság	Másodlagos digitális megosztottság	Használó és használó közötti különbséget írja le

Természetesen a digitális megosztottság makacssága, azaz újra visszatérése csak akkor válik láthatóvá, ha minden egyes szakaszban megadjuk a kutatások által feltárt, a megosztottságot kiváltó változókat is.¹²

1. A hozzáférési megosztottság mutatói a korai adaptáció szakaszában

Ebben a szakaszban éles különbségek figyelhetők meg szinte minden szociológiai változó mentén, hiszen ebben a korai szakaszban csak az igen vállalkozó kedvű, nyitott, a kockázatot vállalók közül kerülnek ki a felhasználók. A jellemző különbségek

- a nemek,
- a jövedelmi csoportok,
- a településtípusok,
- az iskolázottság,
- az etnikai hovatartozás és nem utolsó sorban
- a korcsoportok szerint mutathatók be.

A fejlett országokban a legtöbb mérés szerint ez a megosztottság összeszűkülőben van, mivel már a nekirugaszkodás, vagy a telítődés szakaszába léptek. Az infrastruktúra fejlettsége (Sulinet, könyvtárak, közösségi hozzáférési pontok, stb.), illetve a különböző társadalmi rétegeket megcélzó programok miatt a kutatások nem is térnek ki a hozzáférési esélyek vizsgálatára.

2. A használati megosztottság mutatói a nekirugaszkodás szakaszában

Ebben a szakaszban csökken

- a nők és férfiak,
- az etnikai hovatartozás
- a településtípus szerinti, valamint
- az iskolai végzettség szerinti különbség¹³ a korai adaptáció szakaszában tapasztaltakhoz képest.

Viszont megmarad

- a jövedelem, és a
- a korcsoportok közötti éles megosztottság.

Erre a szakaszra a dinamikus növekedés jellemző, hiszen hirtelen nagyon sok ember kezd el használni az Internetet. A hozzáférési esélyek már nem játszanak fontos szerepet, nem ez válik elsődleges kérdéssé, hanem az, hogy ki használja ezt az eszközt és ki nem, mi a különbség e két csoport között. Azok, akik nem férnek hozzá, akik nem használják egyáltalán, vagy rendszeresen az Internetet, egyszerűen a nem felhasználókhoz sorolódnak.

A nekirugaszkodás szakaszának első felében a használók száma a hozzáférés bővülő lehetőségei miatt emelkedik, azonban a szakasz vége felé egy új problémával szembesülünk. A pusztán hozzáférés biztosítása egy idő után már nem növeli kellő mértékben a felhasználók számát, így a digitális megosztottság újabb elemei kerültek felszínre. Ezek között talán legfontosabb az **online tartalmak hiányos világa**,¹⁴ a **tudatosság**, a **képzés hiányossága**. Az infrastruktúra szükséges, de nem elégséges alkotóeleme a digitális egyenlőtlenségek leküzdésének, legalább ilyen fontosságot kell tulajdoníta-

ni a tartalom, a digitális írástudás, a pedagógia és az **információs átalakulást segítő közösség** (Carvin 2000) dimenzióinak. Ez utóbbi tényező fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Rogers (1971) a technológiai újítások elterjedésének folyamatát úgy jellemzi, mint kommunikációs tevékenység, ennek a folyamatnak pedig a legfontosabb terepe a közösség. Ha egy közösségben megvan a mintaadó réteg, vagy csak személy – aki például a gyakorlatban meg tudja mutatni, hogy miben is segítheti a mindennapi életet az Internet alkalmazásvilága –, akkor az információs átalakulás egyik legnagyobb akadályát sikerül legyőzni. Nem véletlen, hogy minden országban fontos szerepet töltenek be a közösségi hozzáférési pontok. Azonban, amíg csak a hozzáférés biztosítása volt a cél, addig önmagukban ezek az intézmények betöltötték funkcióikat, a használati megosztottság szakaszában viszont már az online tartalomfejlesztés, az online alkalmazásvilág használata (online egészségügy, távmunka, távügyintézés, távoktatás, e-bankolás, stb.), a képzés, tanácsadás válnak a digitális megosztottság csökkentésének elsőszámú eszközeivé.¹⁵ Nem véletlenül találkozunk gyakran olyan kutatási eredményekkel, amelyek szerint a nyilvános hozzáférési pontok, például a web-terminálok használói szinte csak a gyakorlott, több éve felhasználónak minősülők, nem pedig azok, akik addig nem kerültek kapcsolatba az Internettel.

Látható, hogy a digitális megosztottság jellemzéséhez, leírásához az infrastruktúrán kívül újabb mutatók társultak. Ezeket foglalja össze a Bridges.org gyűjtése:

A digitális megosztottságot leíró mutatók

A felhasználók vagy PC-k száma	Hány ember használja a technológiát?
Infrastruktúra, elérés	Milyen a telekommunikációs hálózat, hány ember számára biztosított a PC, az Internet hozzáférés lehetősége (otthon, munkahelyen, közösségi helyeken)
Megfizethetőség	Kinek megfizethető és kinek nem a technológia?
Képzés	Tudják-e az emberek, hogyan kell használni a technológiát?
Releváns tartalom	Rendelkezésre áll-e a helyi igényeknek megfelelő, anyanyelven elérhető tartalom?
IT szektor	Mekkora az IKT szektor nagysága, jelentősége a nemzetgazdaságban, hány embert foglalkoztat, hány százalékát adja a GDP-nek?
Szegénység	Milyen mértékben érinti az IKT használata, terjedése a gazdasági-társadalmi hátrányban élőket?
Szociológiai mutatók (etnikum, településtípus, nem, hendikep csoportok, stb.)	Milyen demográfiai mutatók mentén jellemezhetők az IKT eszközökhöz hozzáférők és az azokat használók csoportjai?

Forrás: www.bridges.org

A nekirugaszkodás periódus végén egy újabb fontos kérdés vetődik fel, az is elsősorban az Egyesült Államokban. Létezik-e egyáltalán a digitális megosztottság, vagy egyszerűen csak egy „Mercedes-szakadékról” van szó? Ugyanis, mint ahogy természetesen hat az, hogy nem kell mindenkinek Mercedes, úgy otthonra sem kell jó PC,

nagy sáv szélességű Internet-elérés, elég, ha biztosítjuk azokat a helyeket (közösségi házak, könyvtárak, templomok, iskola, stb.), ahol ezek bárki számára elérhetőek. Vagyis a fizikai hozzáférés biztosításával el lehet érni a digitális egyenlőtlenség megszüntetését, illetve a csökkentéshez elégséges ez az erőfeszítés is. Aki nagyon akarja használni ezeket az eszközöket, annak így megvan erre a lehetősége, tehát a digitális megosztottság tulajdonképpen digitális eredetű, azaz eszköz-jellegű. A legújabb kutatási eredmények – például a U.S. Department of Commerce 2002-es jelentésében (A Nation Online-ban) csak a hivatkozott irodalomban fordul elő a „digital divide” kifejezés –, illetve kutatói nyilatkozatok – például a UCLA World Internet Project adataira támaszkodva Jeffry Cole professzor nyilatkozatai az eltűnő megosztottsági mutatókról – mind arról tanúskodnak, hogy elindult egy **normalizációs folyamat**, azaz a technológiai diffúzió előrehaladtával mégis csökkennek, eltűnnek a felhasználók és nem felhasználók közötti különbségek.

Ezzel szemben, jellemzően az Európai Unió országaiban azt hangoztatják, hogy a digitális megosztottság tulajdonképpen a már említett „tudásszakadék” 21. századi formája. A fizikai és pénzügyi hozzáférés elősegítése messze nem elegendő, külön támogatást kell nyújtani a hátrányos helyzetű csoportoknak is. A plusz támogatás elemei: oktatás, helyi közösségek támogatása, helyi tartalmak fejlesztése, tudatosítás, tudatosság növelése. Ha ezek az elemek nem párosulnak az infrastrukturális feltételek biztosításával, akkor az információs társadalmak sem lesznek igazságosabbak¹⁶: akik az információs hálózatokban hagyományosan előnyös helyzetben vannak, hosszú távon meg erősítik pozícióikat, míg az ebből kizártak belesodródhatnak az információs „underclass” rétegébe. Vagyis az információs társadalmak ugyanolyan **stratifikációs mechanizmusokkal**, erőterekkel rendelkeznek, mint amilyenek addig is működtek.

3. A használati minőség megosztottság mutatói a telítődés szakaszában

A telítődés szakaszában a technológia elterjedésének dinamikus üteme lelassul. Ebben a szakaszban a nem felhasználókra erős elutasítás jellemző. Semmiképpen nem szeretnék használni az IKT eszközöket, és ezen már a különböző e-bevonást elősegítő programok sem tudnak változtatni. Ideális esetben az elutasítók száma nem jelentős a felhasználókhoz képest, éppen ezért a telítődés szakaszában a digitális megosztottság vizsgálatok a felhasználók közötti különbségek bemutatására irányulnak. A megosztottság mutatói itt az IKT eszközök eltérő használatának jellegét fejezik ki, a hozzáférés és a használat vagy nem használat kérdései háttérbe szorulnak.

A legújabb kutatások az Internet-használat minőségi különbségeit¹⁷ írják le. A megosztottság jellemzően két új változó mentén rajzolódik ki: a skillek, készségek – például online navigációs tudás és problémamegoldó készség –, valamint az empowerment, vagyis a valamire való képesség – például a használat hatékonysága, a társadalmi kapcsolatok, a társadalmi tőke kiterjesztése, növelése – mentén.¹⁸ Ezek persze olyan okok, amelyeket megint csak nagy erővel magyaráznak azok a változók, amelyekkel eddig is találkoztunk:

- az iskolai végzettség (visszajött, hiszen a nekirugaszkodás szakaszában már majdnem eltűnt),
- a jövedelem,

- a nem (szintén visszajött),
- a kor, és egy új,
- a használat ideje (mióta használja az Internetet).

Persze van magyarázat az iskolai végzettség és a nem változók visszatérésének, ugyanis a használat ideje szempontjából elsősorban ezek a mutatók játszanak fontos szerepet: a régi felhasználók között sokkal többen vannak a fiatalok és a férfiak.

Mindebből az következik, hogy az S-görbe alatt is nagyon fontos folyamatok játszódnak le. Különösen igazza válik ez, ha az újabb technológiai eszközök elterjedését nézzük meg. Például a nagy sávzsélességű hálózatok használói között újra éles különbségek mutathatók ki, amivel csak azért érdemes foglalkozni, mert ezeken a hálózatokon keresztül sokkal tartalom-intenzívebb használat figyelhető meg.¹⁹ Azaz újra csak a használati minőség megosztottságához jutunk. Szingapúrban a nagy sávzsélességű hálózatokat használók között a következő jellemző különbségeket tapasztalták:

- 72 százalékuk férfi, (holott az összes Internet-felhasználó között éppen csak 50 százalék felett van az arányuk),
- 45 százalékuk 15 és 24 év közötti, (holott ezek aránya csak 30 százalék az összes felhasználó között).

Látható, hogy a magyarázó változók a használati minőség megosztottság mutatóihoz hasonlítanak, ami megint csak abból ered, hogy elsősorban a régi felhasználók térnek át a nagyobb sávzsélességet biztosító technológiákra, nem az új felhasználók.

Összefoglalás

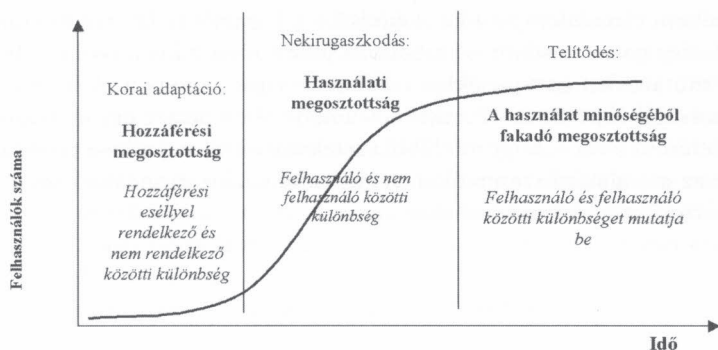
A digitális megosztottság egyik legfontosabb kérdésfeltevése, hogy a modern információs és kommunikációs technológiai eszközök elterjedése hogyan befolyásolja a meglévő társadalmi különbségeket, hogyan segíti elő a társadalmi integrációt, vagy éppen ellenkezőleg, hogyan szül újabb különbségeket, amelyek kezeléséhez, csökkentéséhez külön erőfeszítésekre van szükség.

A technológiai újítások társadalmi diffúziójának elmélete alapján azt várhatnánk, hogy a telítődés szakaszában el fog tűnni, vagy legalább is minimálisra csökken a digitális megosztottság. Azonban ha a digitális egyenlőtlenségek kutatásának eredményeit rendszerezzük és beemeljük az egyes diffúziós szakaszokba, akkor azonnal kirajzolódik a terminológia fejlődésének, értelmezésének egy letisztultabb íve. A technológiai újítások társadalmi elterjedését leíró diffúziós görbe egyes szakaszaihoz hozzárendeltünk egy-egy digitális megosztottság típust, azonban a digitális megosztottság makacsága, azaz újabb és újabb megjelenése csak akkor vált érhetővé, amint minden egyes szakaszban megadtuk a társadalomtudományi kutatások által feltárt, a megosztottságot kiváltó változókat is. Két dimenzióban elemeztük az egyes diffúziós szakaszokat: milyen kérdéseket vet fel a digitális megosztottság és milyen szociológiai változók, elméleti megközelítésmódok sorakoznak fel a háttérben magyarázatként.

A digitális megosztottság értelmezési keretét a diffúziós szakaszok és a digitális megosztottsági típusok (és elnevezésük) egymáshoz rendelésével adtuk meg. Ennek eredményeképpen a következő digitális megosztottsági típusokhoz jutottunk:

1. a **hozzáférési megosztottság** a diffúzió korai adaptációs szakaszára jellemző (korai digitális megosztottság),
2. a **használati megosztottság** a nekirugaszkodás szakaszában jellemző (elsődleges digitális megosztottság), míg
3. a **használat minőségéből fakadó megosztottság** a telítődés szakaszára jellemző (másodlagos digitális megosztottság) egyenlőtlenséget mutatja be.

A digitális megosztottság értelmezési kerete

A korai digitális megosztottság szakaszában **a legfontosabb kérdések az IKT eszközök eltérő hozzáférési esélye köré csoportosulnak**. A kutatások szinte minden szociológiai mutató mentén markáns különbségeket mutatnak be a hozzáféréssel rendelkezők és nem rendelkezők között.

Az elsődleges digitális megosztottság már **az IKT eszközöket használók és nem használók közötti különbségeket írja le**. Mivel a diffúziós görbe a nekirugaszkodás szakaszába lép, azaz hirtelen nagyon sokan kezdik használni ezeket az eszközöket, így a hozzáférés esélye háttérbe szorul. A dinamikus fejlődés következtében az előző szakaszra jellemző társadalmi különbségek is csökkennek. A telítődés állapotát megközelítve csak néhány szociológiai mutató viselkedik a hozzáférési megosztottságnál tapasztaltak szerint, míg a legtöbb magyarázó változónál határozott csökkenés figyelhető meg.

A másodlagos digitális megosztottságnál újabb kérdéssel találkozunk: **mi a különbség felhasználó és felhasználó között**. Mivel a társadalmon belül kisebbségbe kerültek a nem felhasználók és a hozzáférési eséllyel nem rendelkezők, ezért a fontos kérdések – már a diffúziós görbe alatti területen – a hálózati polgárok egymás közötti egyenlőtlenségeivel kapcsolatban fogalmazódnak meg. Itt azonban már a hálózati szolgáltatások és alkalmazások használatából adódó minőségbeli különbségek a fontosak. A megosztottság magyarázatakor azonban újra megszorodtak a szociológiai változók, sőt új és nagyon fontosak is megjelentek.

Elemzésünk kimutatta, hogy a digitális megosztottság egy folyamatosan változó – vagyis a legkevésbé egy statikus szakadék képét mutató –, többdimenziós elemzést igénylő – vagyis a legkevésbé a hozzáfér – nem fér hozzá, használja – nem használja bipoláris – problémavilág. Mind a megosztottság, mind a kérdésfelvetések és magyarázatok is mozgásban vannak, így érthetővé válnak az egyes országokban folyó eltérő tartalmú digitális megosztottság diskurzusok is. Ennél persze sokkal fontosabb megállapítás az, hogy a digitális megosztottság problémája nem oldódik meg az IKT eszközök társadalmi telítettsége állapotában sem, így a társadalompolitika számára ez nem nyújthat egy kényelmes, a kivárára támaszkodó pozíciót. Ellenkezőleg, arra hívja fel a figyelmet, hogy sem a hozzáférés biztosítása, sem a használat általánossá válása nem csökkenti kellő mértékben a társadalmi megosztottságot. Egy olyan ország számára, amely tisztában van azzal, hogy az Internet elterjedése szempontjából még csak a korai adaptáció korszakában van – ilyen például Magyarország –, annak előnyei származhatnak a jövőbeni társadalompolitika alakításában. Ugyanis tudatosan készülhet arra, hogy a diffúziós görbe későbbi szakaszaiban jellemzően milyen problémákkal, megosztottsági mutatókkal és típusokkal találhatja magát szemben. A digitális megosztottság makaesságából pedig az következik – amennyiben persze egy igazságosabb társadalomkép elérése a cél –, hogy mielőbbi cselekvésre kell sarkallni a társadalompolitikát, illetve az azt alakító szereplőket, ha az információs társadalom nem a bennfoglaltak és a kiszorítottak társadalma akar lenni.

JEGYZETEK

- ¹ A most közölt tanulmány egy, két éves NKFP kutatási program első állomását képezi. Úgy gondoljuk, hogy a digitális írástudás és annak társadalompolitikai vetületeinek megközelítésekor nem kerülhetjük meg a digitális szakadék, megosztottság problémavilágát. Meglátásunk szerint bármennyire is hétköznapi fogalomná nőtte ki magát a digitális megosztottság, a terminológia tudományos igényeket kielégítő használata, illetve a magyar társadalom digitális egyenlőtlenségeinek feltérképezése számos, eddig ki nem aknázott elméleti és gyakorlati lehetőséget rejt még magában. Kutatásunk ezért a digitális megosztottság új elméleti irányait keresi, rendszerezi és értelmezi, illetve ezekre reflektálva próbál a társadalomtudományi empirikus felmérések eredményeiből a gyakorlatban is hasznosítható következtetéseket levonni. A projekt fontos elemét képezi a digitális megosztottság magyarországi dinamikájának monitorozása, amelyhez szeretnénk kidolgozni a „Digitális írástudás index” módszerét is.
- ² Fenyő Béla: Condorcet és nézetei az oktatásról. *Természet Világa*, 1995/8 364-365.o.
- ³ Milyen érdekes, hogy a magyar nyelvben a „digital divide” kifejezés fordításában a „digitális szakadék” rögzült meg, holott a szociológiai gondolkodásban meghonosodott „tudásszakadék” („knowledge gap”) mintájára a „digital gap” kifejezés fordítása járna ehhez közelebb. Azonban a szakirodalom következetesen a „digital divide” kifejezést használja, így javasolom, mi is használjuk inkább a „digitális megosztottság” kifejezést a magyar nyelvben, amely némiképp tompítja a „szakadék” metaforikus, megfoghatatlan jellegét, valamint a különbségek statikusságát is, amely jobban utal arra, hogy itt nem valamiféle földrajzi, hanem egy jól körülírható társadalmi jelenségről van szó. A tanulmány további részében én is ragaszkodom a

digitális megosztottság kifejezéshez.

- ⁴ Cliff Stoll 1995 áprilisában megjelent techno-szeptikus könyvében („Silicon Snakeoil”) fordult elő elsőként a „digital divide” kifejezés, valamint néhány hónappal később Dinty Moore, 1995 szeptemberében megjelent könyvében is (The Emperor’s Virtual Clothes: The Naked Truth About Internet Culture).
- ⁵ 1995 decembere és 1996 februárja között Gary Andrew Poole, a NY Times újságírója használta több cikkében is a kifejezést a Sulinet programok kapcsán. 1996 májusában szintén Gore mondta: „Mi az elnökkel azon dolgozunk, azt próbáljuk elérni, hogy ne alakuljon ki szakadék az információ-gazdagok és információ-szegények között. [...] elindítjuk ezt a Cyber-Ed kamiont, a digitális kor guruló könyvtárát. Ez eljut a szegényebb közösségeinkhez, iskoláinkhoz, így áthidaljuk a digitális megosztottság”. 1996 július környékén Jonathan Webber és Amy Harmon a LA Times hasábjain írták le, hogy milyen társadalmi különbségek figyelhetők meg az új technológiát használók és nem használók között: „Daily Life’s Digital Divide”. 1996 októberében Al Gore mondta: „Napjainkban az álmok gyorsan valósággá válnak. Két évvel ezelőtt, Clinton elnök és én kihívás elé állítottuk Amerikát: minden osztályteremben – legyen az belvárosban, vidéken, külvárosban – elérhetővé kell tenni az információs szupersztrádát 2000 év végére. Kihívás előtt áll a nemzet, mert minden tanárunk és diákunk számára elérhetővé kell tenni a modern számítógépeket és az oktatás során használható szoftvereket. Kihívás előtt áll a nemzet, mert támogatni kell a tanárainkat abban, hogy tanfolyamokon elsajátítsák, és a tanulóknak megmutassák, hogyan kell használni ezeket a csodálatos eszközöket. Kihívás előtt áll a nemzet, mert el kell ér-nünk, hogy a gyerekeinket soha ne válassza szét a digitális megosztottság”.

⁶ És 2001-ben utoljára.

⁷ A világ Internet-felhasználói számának növekedése:

<i>Évszám</i>	<i>Millió fő</i>
1992	7
1993	10
1994	20
1995	39
1996	73
1997	116
1998	181
1999	270
2000	385
2001	501
2002	605

Forrás: ITU, 2002

- ⁸ Ebben az évben jelenik meg az első böngésző, a Netscape, amely lehetővé tette, hogy a személyi számítógépek millióiról is könnyen elérhető legyen a WWW világa.
- ⁹ Újítók, korai adaptálók, korai többség, kései többség, lemaradók (id. m. 182.old.)
- ¹⁰ Martin Carnoy – Manuel Castells – Stephen S. Cohen – Fernando Henrique Cardoso, The New Global Economy in the Information Age: Reflections on Our Changing World. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1993.
Castells fejezete az „Információs gazdaság és az új nemzetközi munkamegosztás” címet viseli.
- ¹¹ The Information Age, I.kötet: The Rise of the Network Society (1996), Castells itt G. J. Mulgan-ra hivatkozik (Communication and Control, 1991).

- ¹² Azonnal jelzem, hogy itt az Egyesült Államok kutatási eredményeiről lesz szó, habár más országokban is hasonló jellegű megosztottsági mintázatok rajzolódhatnak ki. Elsősorban a következő intézetek, egyetemek kutatási eredményeit használtam: US Department of Commerce: NTIA, Pew Internet & American Life Research, UCLA-WIP, Stanford University.
- ¹³ Természetesen felmerül a kérdés, hogy mekkora különbségtől kezdve beszélünk digitális megosztottságról (szakadékról)? Például, ha a felhasználókon belül a nők aránya 41 százalék, a férfiak aránya pedig 59, akkor ez megosztottság, vagy csak különbség? Ez mindig döntés kérdése, amiben persze segít az, hogy a különbségek időbeni változását tekintve azonnal látható, hogy a csökkenés megindult, vagy pedig inkább ellenkező irányú a változás. Ez alapján mondható, hogy a jövedelem és az életkor változatlanul differenciáló tényezők a nekiruszkodás szakaszban is.
- ¹⁴ A tartalomszakadék problémavilágára a Children's Partnership jelentése hívta fel a figyelmet először. Hiába érhető el a WWW-n több mint 550 milliárd dokumentum, az Egyesült Államokban mégis több tízmillióra tehető azoknak a száma, akiknek szinte semmi olyan információt nem tartalmaz a web, ami számukra fontos a mindennapi élethez.
- ¹⁵ Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy a magyarországi teleházak története is körülbelül ennél a szakasznál tart. A teleházak jelentették a „hálót” a vidéki kistelepülések számára addig, amíg csak a modern IKT eszközök hozzáféréseinek biztosítása volt a cél. Mára kiderült, hogy ez nem okoz számottevő emelkedést a vidéki lakosság Internet vagy számítógép használatában. Újabb eszközökre, újabb „hálóra” van szükség, a példa kedvéért ez pedig nem lehet más, mint a közösséget érdeklő helyi tartalmak, az online elérhető alkalmazások és szolgáltatások fejlesztése, az e-bevonás folyamatában szerepet játszó helyi szakemberek (például népművelők, pedagógusok, szociális munkások, tanítók) képzése. A használati mutatók növelését, azaz a diffúziós görbén való előrelépést csak ezekkel az eszközökkel lehetőséges elérni.
- ¹⁶ Nagyon jó példa a tudásszakadékra az Európai Bizottság által kidolgoztatott e-bennfoglaltság programja, amely 2002 közepén látott napvilágot. A dokumentum a digitális megosztottság megelőzésének főbb elemeit a következőkben határozta meg:
- A hátrányos helyzetű csoportok számára az információs társadalom lehetőségeinek felvázolása...
- megfelelő online tartalommal és szolgáltatásokkal,
 - helyi közösségek támogatásával online szolgáltatásokon és hálózatokon keresztül,
 - az információs technológiák segítségével történő munkalehetőség-teremtéssel.
- Eközben az információs társadalom kialakulása előtt levő akadályok eltüntetésé...
- az információs társadalom lehetőségeinek tudatosításával,
 - elérhető és megfizethető hozzáférés biztosításával,
 - a hátrányos helyzetű csoportok körében a digitális írástudás terjesztésével,
 - a fogyatékkal élők számára a technikai akadályok megszüntetésével.
- Világos az üzenet: a fizikai és pénzügyi hozzáféréssel mindössze egy sor foglalkozik, az összes többi azzal, miként lehetne a meglévő társadalmi különbségeket az IKT eszközök segítségével csökkenteni, áthidalni.
- ¹⁷ Az új felhasználók átlagban több időt töltenek el a hálózaton szórakozással, míg a tapasztaltabb, gyakorlottabb netezők többet foglalkoznak banki, vagy szakmai tevékenységek folytatásával, ami a kutatók szerint arra utal, hogy az alacsonyabb jövedelmű családok még nem fejlesztették ki magukban azokat a készségeket, amelyek révén a gazdagabb, iskolázottabb rétegekhez hasonló hatékonyságot érhetnének el az internet használatában.

¹⁸ DiMaggio (lásd *The Internet and Society*, 2001) kutatási eredményei is azt sugallják, hogy az iskolázottabb emberek másképp használják az Internetet, ezáltal pedig újabb társadalmi előnyökre, több társadalmi tőkére tesznek szert. DiMaggio egy nagyon fontos következtetésre jut: az eltérő Internet használati mintázat következtében egyeseknél (például a gazdagabbaknál) a képességek (empowerment) megsokszorozása figyelhető meg, ami tovább növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ezen már az egyszerű hozzáférési esély nyújtása sem segít, hiszen a képességek és társadalmi lehetőségek, érvényesülések növelése már a felhasználókön belül is különbségekhez vezet. Mind-ez persze inkább azt a gondolatmenetet támasztja alá, hogy az információs társadalomban is a régihez hasonló stratifikációs mechanizmusok játszódnak le, vagyis az Európai Unió törekvései nem tűnnek hiábavalónak, ha egy igazságosabb társadalomképben gondolkodnak.

Azonban itt elérkeztünk egy újabb izgalmas kérdéshez. Vajon ez az empowerment az Internet hatására növekedik-e egyeseknél, vagy ez már az Internet előtt is megvolt ezeknek az embereknek? Az Internet-használók a használat révén lesznek egyre nyitottabbak, toleránsabbak, egyre hatékonyabb probléma-megoldók, vagy már eleve ilyenek voltak, csak az internet ezeket a képességeket jobban felszínre hozza náluk (lásd bővebben Robinson at all, 2002)? Ez még kérdés, de az ok vizsgálata mellett az okozat sem elhanyagolható: ha így van, ha nem, ezek az emberek olyan készségek és képességek birtokába jutnak, amelyek mindenképpen előnyt jelentenek például a munkaerőpiacon.

¹⁹ Egy nagyon egyszerű példán keresztül lehet látni a hozzáférés minőségének fontosságát. A *Titanic* című film letöltésének ideje az egyes hozzáférési technológiákon keresztül:

28.8 Kbps modem	42 óra, 30 perc
ISDN (128 Kbps)	9 óra, 14 perc
T1 line (1.5 Mbps)	49 perc, 20 mp.
DSL (1.5 Mbps)	49 perc, 20 mp.
DSL vagy kábelmodem (4 Mbps)	18 perc, 30 mp.
DSL vagy kábelmodem (8 Mbps)	9 perc, 14 mp.
Kábelmodem (10 Mbps)	7 perc, 23 mp.

Forrás: US Internet Council, „State of the Internet 2000”. Data from „Center for the New West, 1999”

Látható, hogy az egyszerű modemes és a legnagyobb sávszélesség között több mint 300-szoros a kapacitásbeli különbség. Az intenzívebb tartalom-használatról tanúskodnak a következő adatok is:

Eltérő szörfölési mutatók a hagyományos és a nagysebességű hálózatot használók között Szingapúrban

	Dial-up felhasználók	Nagysebességű hálózatot használók
Sessions (egy felhasználó által letöltött weboldalak száma ugyanazon webkikötőn, megszakítás nélkül)	22	47
Felkeresett webkikötők száma	61/látogató	152/látogató
Weboldal megtekintések száma	1.039 oldal/látogató	3.144 oldal/látogató

Forrás: NetValue, 2002

IRODALOM

- Carvin, A. (2000): *Beyond access: Understanding the digital divide*. Benton Foundation
- Carvin, A. (2002): *Digital Divide Still Very Real*. <http://news.com.com/2010-1078-872138.html>
- Davison, Robert at all (1999): *Technology Leapfrogging in Developing Countries – An Inevitable Luxury?* Dept of Information Systems, City University of Hong Kong Digital Divide vs. Social Divide GKD levelezőlista, <http://www.edc.org/>
- DiMaggio, Paul – Hargittai Eszter – Neuman, W. Russel – Robinson, John P. (2001): Social Implications of the Internet. *Annual Reviews Sociology 27 eEurope Benchmarking Report*
http://europa.eu.int/information_society/eeurope/news_library/documents/index_en.htm
- e-Inclusion – The Information Society's potential for social inclusion in Europe. Commission of the European Communities. Brussels, 5.2.2002.
- Hargittai Eszter (2002): Second-Level Digital Divide. *First Monday* volume 7, number 4
- Haywood, T. (1995): *Info-Rich, Info-Poor. Access and Exchange in the Global Information Society*. London, Bowker Saur ed.
- Haywood, T. (1998): Global Networks and the Myth of Equality. Trickle Down or Trickle Away? [w:] *Cyberspace Divide. Equality, Agency and Policy in the Information Society*. B. Loader ed., New York
- Hoffman, Donna L., Novak, Thomas P. (1999): *The Growing Digital Divide*. Vanderbilt University
- Hüsing, T., Selhofer, H. (2002): *The Digital Divide Index – A measure of social inequalities in the adoption of ICT*. empirica GmbH, Bonn
- Irving, L., Carvin, A., Myrland, S., és Hallman, J. (2000): *Origin of the term digital divide*. Benton Foundation digitaldivide levelezőlistája
- Irving, L. (2001): Michael Powell's „Mercedes divide”. *Washington Post*, pp. A30., 2001. június 29. McBride Report UNESCO Paris, 1980
- NTIA (2001): Falling Through the Net. *US Department of Commerce*, Washington, DC
<http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/digitaldivide/>
- NTIA (2002): A Nation Online. *US Department of Commerce*, Washington, DC
http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/dn/nationonline_020502.htm
- OECD (2001): Understanding the Digital Divide. *OECD Publications*, Paris
Pew Internet and American Life Project kutatásai.
<http://www.pewinternet.org/index.asp>
- Robinson, John P. at all (2002): The Online „Diversity Divide”. *IT&Society*, volume 1, issue 1
- Rogers, Everett M. (1971) [1962]: *Diffusion of Innovations*. 2th ed. New York, The Free Press
- Samuelson, Robert J. (2002): *Debunking the Digital Divide*.
<http://www.msnbc.com/news/725345.asp?cp1=1>
- Sciadas, G. (2002): *Unveiling the Digital Divide*. Statistics Canada
Spanning the Digital Divide (é.n.) www.bridges.org
Stanford Institute for the Quantitative Study of Society (SIQSS)
<http://www.stanford.edu/group/siqss>

- The Children's Partnership (2000):** *Online Content for Low-income and Underserved Americans.*
www.childrenspartnership.org
- The Internet and Society (2001)** Summery Report of Presentations. University of Maryland,
First Annual WebShop
- Tichenor, P. J., C.N. Olien, G.A. Donohue (1970):** Mass media flow and differential growth
in knowledge. *Public Opinion Quarterly*, 34, 159-170.
- UCLA Internet Report: Surveying the Digital Future.** World
Internet Project, www.ccp.ucla.edu Unequal access to
Information resources. Problems and Needs of the World's
Information Poor. (ed. J.P. Lang) Pierian Press, Ann Arbor, 1988
- Az 1986-os Congress for Librarians anyagai United Nations
Development Programme, Human Development Report (1998)**
<http://www.undp.org/hdro/report.html>
- Warschauer, Mark (2002):** Reconceptualizing the DigitalDivide. *First Monday*, volume 7,
number 7
- Wilson, Ernest III.(1999):** *Closing the Digital Divide.* Internet Policy Institute, Washington